

HAMİDİYE SUYU TESİSLERİNE AİT YAPILARIN VE ÇEŞMELERİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU VE KORUMA ÖNERİLERİ

THE CURRENT STATUS AND CONSERVATION PROPOSALS OF STRUCTURES AND FOUNTAINS BELONGING TO HAMİDİYE WATER FACILITIES

Drağşan UĞURYOL*

Öz

İstanbul'un son vakıf suyolu, II. Abdülhamid tarafından şehre ve Yıldız Sarayı'na kaliteli içme suyu sağlamak amacıyla "II. Abdülhamid Han Hamidiye Suyu Tesisleri" adıyla kurulmuştur. Hamidiye Su Tesisleri'nin kurulması ile ilk kez şehre basınçlı su verilmeye başlanmıştır. Şehre getirilen su, ishale hattı üzerinde var olan bazı çeşmelere bağlanarak ya da yeni çeşmeler inşa edilerek halka ulaştırılmıştır. Hamidiye Suyu için inşa edilen çeşmeler son derece özenli çeşmelerdir. Ayrıca Hamidiye Suyu ile özdeşen dökme demirden ve mermerden yapılmış çeşmeler bulunmaktadır. 1901-1902 yıllarında hizmete başlayan tesis ile ilk başlarda 30 kadar sokak çeşmesine su verilebileceği hesaplanmıştır. Ancak zamanla daha fazla yere su sağlamak amacıyla girişimlerde bulunulmuştur. Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait yapılar ve çeşmeler kültür ve endüstri mirasımızın önemli yapılarıdır. Ancak bazı yapılar ve çeşmelerin bir çoğu günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilenler ise değişen yaşam koşulları sonucu işlevlerini ve geleneksel dokunun değişmesi sonucu çevreleriyle olan ilişkilerini yitirmişlerdir. Dönemin en yüksek sanat zevkine sahip olan Hamidiye Çeşmelerinin bazıları zaman içinde tahrip olarak özgün biçimlerini kaybederken bazılarının ise yerleri değiştirilmiştir. Bunlara ek olarak çevresel koşullar, yanlış malzeme ve kötü işçilikle yapılan hatalı onarımlar ile diğer bilinçsiz müdahaleler gibi birçok etmenin neticesinde çeşmelerin özgünlüğünün kaybolması günümüzde de sürmektedir. Bu çalışma ile Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait yapılar ve tarihi kent dokusunun önemli bir parçası olan çeşmelerin günümüz durumu araştırılmıştır. Günümüze ulaşan yapılar ve çeşmelerin koruma sorunları belirlenmiş, günümüze ulaşamayan yapılar ile bazı çeşmelerin biçim, malzeme özellikleri ile ilgili bilgi edinilmiştir. Ayrıca zaman içinde yeri değişen, ishale hattı dışına çıkartılarak farklı isimler ile anılan çeşmeler tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda da Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait günümüze ulaşan yapı ve çeşmeler için koruma önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hamidiye, çeşme, koruma sorunları, kültürel miras, su yapıları

* Dr. Öğretim Üyesi, Yıldız Teknik Üniv., Mimarlık Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İstanbul. ♦ ORCID ID: 0000-0001-8018-453X ♦ E-mail: drahsankaramik@gmail.com

Abstract

Istanbul's last foundation waterway was established by Abdulhamid II under the name of "Abdulhamid Khan Hamidiye Water Facilities" in order to provide quality drinking water to the city and Yıldız Palace. With the establishment of Hamidiye Water Facilities, pressurized water was started to be provided to the city for the first time. The water brought to the city was distributed to the public by connecting it to some existing fountains on the water pipeline or by building new fountains. The fountains built for Hamidiye Water are extremely elaborate and decorated. In addition, there are fountains made of iron and marble that are identified with Hamidiye Water. It was calculated that water could initially be supplied to about 30 street fountains with the facility which started its service in 1901-1902. However, over time, there were attempts in order to supply water to more places. The buildings and fountains belonging to Hamidiye Water Facilities are important structures of our cultural and industrial heritage. However, some of the buildings and fountains have not survived till today. Those who have survived to the present day have lost their functions as a result of changing living conditions and their relationship with their environment as a result of the change of the traditional texture. Some of Hamidiye Fountains, which possessed the highest artistic taste of the period, have lost their original form as they have been destroyed in time, and others have been relocated. In addition, the losing process of the originality of the fountains still continues today due to many factors such as environmental conditions, faulty repairs with incorrect materials and poor labor and other unconscious interventions. In this study, the current status of the structures of Hamidiye Water Facilities and the fountains, which are an important part of the historical city texture, was investigated. The conservation problems of the existing structures and fountains were determined, and the information on the shape and material properties of the structures and some fountains that have not survived was obtained. In addition, fountains whose locations have changed over time by being removed from the water pipeline and given different names were identified. In line with the findings, conservation proposals were made for the structures and fountains belonging to Hamidiye Water Facilities which have reached the present time.

Keywords: *Hamidiye, fountain, conservation problems, cultural property, water structures*

1. GİRİŞ

İstanbul'da Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinden kalan eski su yapılarının bazıları yüzlerce yıldan beri varlığını sürdürmekte ve ülkemizi tarihi su yapıları açısından dünyanın en zengin alanlarından biri kılmaktadır. Kuşkusuz İstanbul'daki su kültür mirası içinde II. Abdülhamid Han tarafından yaptırılan Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait yapılar ve çeşmeler önemli bir yer tutmaktadır.

Günümüze dek İstanbul'da yapılmış diğer su tesisleri gibi Hamidiye Suyu Tesisleri hakkında da tarihsel araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar, Hamidiye Suyu Tesisleri'nin yapıldığı dönemde İstanbul'daki su sıkıntısı, Hamidiye Suyu Tesisleri'nin kurulmasını gerekli kılan nedenler, tesisin kuruluş hikâyesi ve tesise ait önemli su yapıları ile bazı çeşmeler üzerine yoğunlaşmaktadır.¹ Fakat günümüzde bu tesise ait yapılar ve çeşmelerin korunup korunamadıkları, korunanların uğradıkları müdahaleler, bozulma durumları ile tesise ait çeşmelerde yapılan yer değişiklikleri araştırılmamış ve bu içerikte kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışma ile kültür ve endüstri mirasımızın önemli bir parçası olan Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait yapıların ve çeşmelerin tarihsel süreçteki durumlarının araştırılması, yok olma tehdidi altındaki bu yapılar ile çeşmelerin koruma sorunlarının saptanması ve korunmasına yönelik önerilerin getirilerek bölgeye geri kazandırılmalarına önemli katkılar sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaçla ilk olarak literatür taraması yapılarak Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait su yapıları ve çeşmeler ile ilgili araştırmalar, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndan ilgili belgeler incelenmiştir. Böylelikle kurulduğu dönemde tesise ait yapıların özellikleri, işlevi ve ishale hattı üzerinde yer alan çeşmelerin sayıları, nitelikleri, buldukları yerler ile ilgili bilgi sağlanmıştır. Bu aşamada ayrıca devlet arşivlerinden ulaşılan belgeler ile zaman içinde ishale hattına yapılan ilaveler ve iyileştirmeleri, yeni çeşmelerin inşaatı için yapılan girişimleri, çeşmelerde kullanılan tesisata ve musluklara ait özellikleri içeren daha önce literatürde bahsedilmemiş bilgilere yer verilmiştir. İkinci aşamada alan çalışması yapılarak, Hamidiye Sularına ait günümüze ulaşan su yapıları ve çeşmeler yerinde incelenmiştir. Arşiv araştırması esnasında elde edilen bilgiler ile alan incelemesi sırasında tespit edilen veriler birleştirilmiş, eski albümlerdeki su yapıları ve çeşmeleri gösteren fotoğraflar değerlendirilmiştir. Böylelikle zaman içinde Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait yapı ve çeşmelerde oluşan değişiklikler ortaya çıkarılmış, günümüze ulaşanların geçirdikleri uygun olmayan onarımlar ile tahribat nedenleri belirlenerek koruma sorunları saptanmış, eski fotoğraflar aracılığıyla su yapıları ve çeşmelerden kaybolanların malzeme, biçim özellikleri ve konumları araştırılmıştır. Ayrıca çalışma kapsamında yerleri değiştirilmiş, ishale hattı dışına taşınarak farklı adlar almış çeşmeler de tespit edilmiştir. Son aşamada ise Hamidiye Suyu Tesisleri'ne ait yapılar ve çeşmeler ile ilgili araştırma sonuçları aktarılmış, bu yapı ve çeşmelerin korunması için çözüm önerileri getirilmiştir.

1 Nirven vd., 1946; Çeçen, 1992; Çeçen, 1999; Kurşun vd., 2006; Erkan, 2008; Kal'a, Ahmet (Yay.yön.) vd., 2000; Yurdakul, 2010; Egemen, 1993; Ertuğ, 2006; Sönmezer ve Şahin, 2014; Tanışık, 1943

2. HAMİDİYE SU TESİSLERİ'NİN KURULUŞU VE DAĞITIM KOLLARI

Osmanlı döneminde, İstanbul civarında yer alan kaynak sularından ne payitaht sakinleri ne de halk yeteri kadar istifade edememişlerdir. Bu durumun en önemli sebepleri tahta fiçilerde ve sınırlı sayıdaki şişeler ile taşınıp halka satılan kaynak suların fiyatının oldukça yüksek oluşu, para ile satılan bu suların ne kadarının kaynak suyu olduğu ve taşımada kullanılan malzemelerin temizliğinin tartışma konusu olmasıdır.²

Hamidiye Sularının tesis edilmesinden önce Haliç'in kuzey kısmını besleyen yegâne su kaynağı Taksim Sularıdır. Yıldız Sarayı inşa edildikten sonra bu bölgeye Kâğıthane Sularından aktarım yapılmaya başlanmış, ancak Taksim Suları ve Kâğıthane deresinden alınan sular yüzey suları oldukları için zamanla kirlenmeleri sonucu içme suyu olarak kullanılmaları mahsurlu olmuştur. Tüm bu sorunlar nedeniyle II. Abdülhamid, iyi bir memba suyunun bir yerde toplanıp hem saraya hem de halka ulaştırılmasını sağlamak amacıyla "II. Abdülhamid Han Hamidiye Suyu Tesisleri" adıyla anılan tesislerin kurulmasını sağlamıştır.³

Bir Fransız firmasının ortaklığında inşa edilen ve büyük bölümü 1900-1901 yılları arasında tamamlanan Hamidiye Suyu Tesisleri'nden 26 Mayıs 1902'de su verilmeye başlanmıştır. Şehre günde 1200 m³ su temin eden tesisler, 2 milyon Fransız Frank'ına (yaklaşık 10 milyon kuruş) mal olmuştur.⁴

Hamidiye Suyu'nun baş membaları Kemerburgaz'ın 2,5 km kadar güneyinde yer alan Karakemer civarındadır. Sular maslaklarda toplandıktan sonra Kurudere boyunca devam edip, Kovukkemer'e doğru yeni membalarla ve batıdan gelen bir kolla birleşerek yöneltilmiştir (Şekil 1). 54 kaynaktan gelerek maslaklarda toplanan sular, Cendere Pompa İstasyonu'na ulaştırılmıştır. Su Cendere'deki terfi istasyonundan iki kola ayrılmıştır. Bir kol Kâğıthane Deresi'nin sol sahilini takip ederek Kâğıthane'ye, oradan da Haliç kıyısındaki mezbahaya kadar uzanmıştır. Şehir içine dağıtımı sağlayacak olan diğer koldaki su ise, Cendere Terfi İstasyonu'ndan pompalanmak suretiyle 2260 m uzaklıktaki Levent Ayazağa Köşkü civarındaki Hamidiye Su Terazisi'ne ulaştırılmış ve buradan da 4000 m uzaklıkta "Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu" civarındaki 1000 m³ kapasiteli hazneye yer çekimi kuvveti ile iletilmiştir.⁵

İshale hattı boyunca çeşitli kurumlara ve sokak çeşmelerine su ulaştıran tevzi boruları Balmumcu Çiftlik-i Hümayunu civarında bulunan Balmumcu Su Deposu'ndan başlamaktadır. Dağıtımı sağlayan borular demirden imal edilmiş çapları lazım olan yere göre 200 milimetre ile 50 milimetre arasında değişmektedir. Bu borular Belçika'da bulunan bir su şirketine sipariş verilmiş ve onlar tarafından döşenmiştir.⁶

2 Erkan, 2008, 16.

3 Çeçen, 1992, 169; Kurşun vd., 2006, 58.

4 Çeçen, 1992, 171.

5 Çeçen, 1992, 175-177.; Kurşun vd., 2006,87-90.; Erkan, 2008, 25-31.

6 Erkan, 2008, 31. Yazar kitabında boruların Belçika'da Lieter şehrinde bulunan Su Yolları Umumiyesi tarafından yapıldığı ve döşendiğinin bilgisini vermektedir.

Şekil 1: İSKİ Vakıf Su Şube Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Hamidiye Suyu membaları ve dağıtım yerlerini gösteren 1930 tarihli harita (Karakuş, 2019)⁷

7 Söz konusu harita Hamidiye Suyu'na ait ishale hattını gösteren genel bir harita olup harita üzerinde yalnızca tesise ait yapılar ile ilk aşamada su dağıtımını yapılan on bir çeşmenin yeri gösterilmiştir. Ancak zaman içinde Hamidiye Suyu hattına yapılan iyileştirmeler ile su sağlanan yerler ve çeşmelerin sayısı artmış, su hattı üzerinde bulunan sokak çeşmelerine de bu hattın su verilmiştir. Ayrıca zaman içinde su dağıtımını yapılan yerlerde değişiklikler yapılmıştır.

Hamidiye Suyu Balmumcu Deposu'ndan sonra iki kola ayrılmıştır. Bunlardan biri Barbaros Bulvarı'ndan aşağıya doğru devam etmiş ve İhlamur, Beşiktaş, Yıldız Sarayı ve civarı ile Ortaköy'e kadar olan bölgeye çeşitli kollardan su dağıtmıştır. Diğer kol da Balmumcu Deposu'ndan ayrılarak Mecidiyeköy'ün doğusundan, Şişli üzerinden Harbiye'ye, oradan Maçka, Dolmabahçe, Kabataş, Fındıklı ve Tophane'ye ulaşmıştır. Taksim'den ayrılan bir diğer kol ise Gümüşsuyu, Firuzağa, Galatasaray, Tünelbaşı, Mevlevihane, Azapkapı ve Kasımpaşa'ya uzanmış ve çeşitli kollara ayrılarak bu bölgelere su dağıtmıştır.⁸ (Şekil 1)

3. HAMİDİYE SU TESİSLERİNE AİT YAPILAR VE GÜNÜMÜZ DURUMLARI

Hamidiye Suları adını taşıyan ve II. Abdülhamit döneminde inşa edilen şebekenin bileşenleri suyun toplandığı memba hazneleri ve maslaklar, içerisinde pompa makineleri ve su depoları olan Cendere Pompa İstasyonu, Levent'te bir su terazisi, Balmumcu'da bir su deposu ve yüzü aşkın sayıda çeşmelerdir.

3.1. Memba Hazneleri ve Maslaklar

54 değişik membadan gelen sular, kirliliğe engel olmak için demir kapılar yapılarak kilitlenen kâğırdan yapılmış 20 adet haznede toplanmıştı. Hazneler toprağın içerisinde kalacak şekilde inşa edilmiş, iç ve dış yüzeyleri çimento ile sıvanmıştı (Şekil 2). Su bu küçük haznelerin her birinden çapı 50 ila 60 milimetre arasında değişen, demirden imal edilmiş borular vasıtasıyla Cendere Pompa İstasyonu'nda bulunan depolara ulaştırılmıştır.⁹

Hamidiye Kaynak Suları 1979 yılından itibaren Anonim Şirket yapısına kavuşmuştur. Tesis bugün İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin bir iştirak şirketi olan Hamidiye Kaynak Suları A.Ş. tarafından işletilmektedir.¹⁰ Günümüzde suyun çıkarılması ve depolanması daha modern yapılar altında sağlanmaktadır. Tesise ait su depolarının birçoğu günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşanlar ise kullanılmamaktadır.

Şekil 2: Hamidiye Sularının toplandığı maslaklardan biri. (Atatürk Kitaplığı, 2020.)

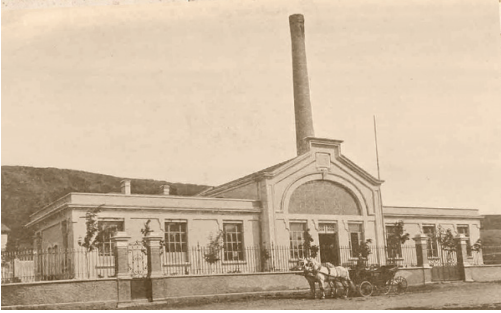
8 Çeçen, 1992, 175-177.

9 Erkan, 2008, 25.

10 Hamidiye, 2019.

3.2. Cendere Pompa İstasyonu

Haznelerde toplanan memba sularının şehre aktarımının yapıldığı yer olan Cendere Pompa İstasyonu, 600 metrekiplük iki adet depoyla birlikte inşa edilmiş 35x25 m büyüklüğünde tek katlı yapıdır.¹¹ (Şekil 3) Yapının içerisine suyun yükseltilmesini sağlayan buhar gücü ile çalışan iki makine ve bu iki makinenin iki adet kazanı yer almıştır. Bu makinaların iki adet olmasının nedeni bir tanesinin çalışırken diğersinin temizlik ve tamirinin yapılabilmesidir. Bu şekilde işin hiçbir zaman duraklamaması sağlanmıştır.¹²

Şekil 3: Sağda ve solda yer alan eski fotoğraflarda Cendere Pompa İstasyonu özgün hali ile görülmektedir. (Eski İstanbul Arşivi, 2020.)

Yapının özgün halinde suyu basınçlandıran makineler olan pompalar ve onlara buhar gücü sağlayan kazanlar ana salona yerleştirilmiştir. Yapının güneybatı kanadında kazan dairesi ve kömür deposu olarak kullanılmış mekânlar; kuzeydoğu kanadında ise müdür, işçi odaları ve tamirhane olarak kullanılmış mekânlar yer almıştır.¹³ 1990'lı yıllarda fonksiyonu sürdüren ancak şehrin yalnızca birkaç çeşmesine su vermekte olan Cendere Pompa İstasyonu'nun zaman içinde elektrikli pompaların kullanımı ile bazı mekânlarında değişiklikler yapılmış, kazanlar ve pompalar sökülüştür. Yapının dış kütlesi ise özgün durumunu büyük oranda koruyabilmiş, sadece 33 metre uzunluğunda tuğladan yapılmış bacası yıkılmış¹⁴ ve Cendere Yolu üzerinde bulunan su terfi istasyonu'nun önünden geçen yolun zamanla yükselmesi nedeniyle bina ve bahçe kodu yolun aşağısında kalmıştır.

1999 depremi sonrası İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ), yapının özgün işlevinin sürdürülmesini istemekle birlikte bir sosyal ve kültürel merkez olarak kullanılmasını öngörmüştür. Bu doğrultuda yapısal güçlendirme, su depolarının sızdırmazlığının sağlanması, geç dönemlere ait niteliksiz duvar ve bölme eklerinin kaldırılması, tüm yüzey kaplamaları ile kapı ve pencerelerin onarımını içeren restorasyon projesindeki müdahale kararları ile yeni mekanların düzenlenmesi önerileri İstanbul 1

11 Kaya, 1998, 63. Yapının planı için 315.

12 Erkan, 2008, 27.

13 Kaya, 1998.

14 Erkan, 2008, 28.; Tanyeli, 2010, 86.

numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 31.10.2001 gün ve 13319 sayılı kararı ile onaylanmıştır.¹⁵ Onarım çalışmaları 2006 yılı Ekim ayında başlamış, uygulama sürerken, YTÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzecilik Yüksek Lisans Programı Öğretim üyeleri tarafından Cendere-Hamidiye Pompa İstasyonu'nun İstanbul Su Medeniyetleri Müzesi kapsamında yeniden işlevlendirilmesi öngörülmüş ve İSKİ Genel Müdürlüğü ile Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörlüğü arasında 17.04.2007 tarihinde imzalanan protokol doğrultusunda proje revizyonu gündeme gelmiştir. Söz konusu protokol uyarınca müze senaryosunun ve sergileme içeriğinin hazırlanması sonrasında ana bina ve müştemilat yapılarının restorasyon revizyon ve iç mimari projeleri ile peyzaj projelerinin revizyon çalışmaları hazırlanmıştır. Cendere Pompa İstasyonu ana yapı ve müştemilatı ile peyzaj düzenlemeleri ve küçük ek yapıları 2009 yılında tamamlanmıştır.¹⁶

Ancak yapının müze olarak kullanımına dair gereken izinlerin alınmış olmasına ve bir sergi düzeni hazırlanmasına rağmen bu fikir hayata geçememiştir. Günümüzde yapı kilitli ve boş olarak tutulmakta bir işlev verilmediği için gereken bakım çalışmalarından mahrum kalarak yıpranma sürecine girmiştir.

3.3. Hamidiye Su Terazisi

Beşiktaş ilçesinde, Sanayi Mahallesi, Diken Sokak'ta yer alan Hamidiye Su Terazisi, daire planlı bir yapıdır.¹⁷ Cendere Terfi İstasyonu'ndan kontrollü bir şekilde pompalanan su, hattın en yüksek noktasında yer alan bu yapıya ulaştırılmıştır. Geleneksel Osmanlı su tesisleri içinde suyun basıncını almak ya da taksimatını yapmak için su terazisi adı verilen yapılar kullanılmıştır. Ancak Hamidiye Su Terazisi, suyun basıncını almak ya da taksimatını yapmak yerine suyun debisinin ölçülmesi, miktarının kontrol edilmesi, havalandırılması ve suyun yeterli yüksekliğe çıkarılarak Balmumcu'daki depoya ulaştırılmasının sağlanması gibi işlevleri yerine getirmektedir. Bu anlamda, söz konusu yapı su terazilerinden çok, günümüzün modern su kulelerine daha yakın bir işlevde düşünülmüştür.¹⁸ İşlevsel özellikleri yanında, mimari açıdan bakıldığında da Hamidiye Su Terazisi daire planı, özenilmiş cephe düzeni ile geleneksel su yapılarından farklı özelliklere sahiptir.¹⁹ (Şekil 4)

Şehirleşmenin etkisi ile zamanla su terazisinin etrafında Levent Sanayi Mahallesi oluşmuştur. Yoğun bir yapılaşmanın içinde kalan Hamidiye Su Terazisi bir benzin istasyonu ile oto tamirhanesi arasında kalmıştır (Şekil 4). Bakımsızlık ve çevresel koşullar nedeniyle yapının sıvaları çatlamış ve dökülmüştür. Silme ve plastirlarında form kaybı olan terazinin ayrıca tepe noktasında bulunan külâh formundaki örtüsü de günümüze ulaşamamıştır.

15 Tanyeli, 2010, 88.

16 Tanyeli, 2010, 93.

17 Yapının rölövesi için bk. Sönmezer ve Şahin, 2014, 618.

18 Sönmezer ve Şahin, 2014, 608.

19 Sönmezer ve Şahin, 2014, 608.

Şekil 4: Solda eski bir fotoğrafta Hamidiye Su Terazisi'nin özgün görünümü (Atatürk Kitaplığı, 2020), Sağda Hamidiye Su Terazisi'nin günümüz hali.

3.4. Balmumcu Su Deposu

Balmumcu Su Deposu, Hamidiye Su Terazisi'ndeki suyun yer çekimi kuvveti ile iletilerek 4000 m uzaklıkta toplandığı 1000 m³ kapasiteli bir haznedir. Balmumcu Su Deposu'nda toplanan sular, buradan çeşitli kollarla şehir içinde yer alan yüzün üzerindeki noktaya dağıtılmıştır. Balmumcu Su Deposu tıpkı Cendere civarındaki hazneler tarzında inşa edilmiştir.²⁰ Bu depo dışında bir diğer depo da Yıldız Sarayı içinde yer almaktadır. Altı

Şekil 5: Sağda eski ait bir fotoğrafta Balmumcu Su Deposu'nun özgün görünümü. (Atatürk Kitaplığı, 2020.)

yüz metre uzunluğunda bir hat ile Balmumcu Su Deposu'ndan Yıldız Sarayı içinde yer alan depoya su aktarımı yapılmıştır.²¹

Tesisin terfi istasyonu ve su terazisi, ile birlikte önemli yapılarından biri olan Balmumcu Su Deposu, kültür varlığı olarak tescil edilmediği için önce özelleştirilmiş

daha sonra satılarak arazisi üzerine çok katlı bir bina yapılması amacıyla 2008 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır. Günümüzde Balmumcu Su Deposu'na ait arazi üzerinde 20 katlı bir otel yapısı yer almaktadır. (Şekil 5)

20 Erkan, 2008, 30.

21 Y.PRK.AZN.00022.00012.001, 25 Temmuz 1901.

3.5. Çeşmeler

Hamidiye Su Tesisleri'ne ait yapıların önemli bir kısmını çeşmeler oluşturmaktadır. Bu çeşmeler Hamidiye Çeşmeleri ve Hamidiye Suyu'ndan beslenen çeşmeler olarak iki guruba ayrılır. İlk guruptaki çeşmeler, Hamidiye Suyu Tesisleri yapılırken yapılmış, tesis şehre su vermeye başladığı zamanda hizmete girmiştir. Bu çeşmeler içinde birbirinden farklı son derece özenli çeşmeler bulunmaktadır. Saray mimarı Raimondo D'Aronco tarafından Tophane'de Nusretiye Cami yakınında mermerden inşa edilmiş II. Abdülhamid Çeşmesi²² bu çeşmeler içerisinde en dikkat çekenidir (Şekil 6). Raimondo D'Aronco tarafından ayrıca Hamidiye Çeşmesi olarak altı küçük çeşme ve bu çeşmelerde kullanılmak üzere musluklar da tasarlanmıştır ancak bu çeşmeler inşa edilmemiştir.²³

Bu çeşmeler dışında birbirinin benzeri olan ve Hamidiye Çeşmesi adıyla anılan iki tip çeşme bulunmaktadır. Bunlardan ilki mermerden yapılmıştır.²⁴ Bu örnekteki çeşmeler ya duvar çeşmesi olarak yapılmıştır ya da bir duvara dayanmadan kendi başına duran çeşmeyi arkasında üst üste bulunan dokuz sıra mermer blok şeklindeki bir duvar desteklemektedir (Şekil 7). Çeşmenin süslemeli alınlığının iki yanında palmet şeklinde bezemeler, altında ise iki sıra kabartmalı silme bulunmaktadır. Bu alınlığın ortasında yuvarlak bir madalyon içinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası yer alır, tuğranın altında da Hamidiye Çeşmesi ismi oyma olarak yazılıdır.

Ayna taşındaki dalgalı kemerin etrafı bitkisel kabartmalarla süslenmiş, kemerin iç kısmı ise süslemesiz bırakılmıştır. Ayna taşının alt tarafında da sağda ve solda olmak üzere iki adet musluk yer almaktadır. Çeşme kurnası üç kenarında kabartmalar olan ters piramidal

Şekil 6: Raimondo D'Aronco tarafından Tophane'de Nusretiye Cami yakınında inşa edilmiş II. Abdülhamid Çeşmesi. (Eski İstanbul Arşivi, 2020.)

22 Y.PRK.AZN.00022.00012.001, 25 Temmuz 1901. Bu belgeye göre, Cendere Pompa İstasyonu, Malta Köşkü yakınlarındaki su deposu ile bu depoya ait tesisat ve Tophanedeki çeşme aynı zamanlarda inşa edilmişlerdir. 25 Temmuz 1901 itibarıyla Tophane'deki çeşme büyük ölçüde tamamlanmış, çeşmenin açılışı II. Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümüne denk gelecek şekilde planlanmıştır.

23 Gültaş, 2008, 75.

24 Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu çeşmeden mermerden yapılmış Hamidiye Çeşmesi olarak bahsedilmiştir.

bir şekle sahiptir ve mermer bir zemine oturan geometrik kabartmalı bir ayak tarafından taşınmaktadır. Diğer Hamidiye Çeşmesi ise dökme demirden üretilmiştir (Şekil 7).²⁵ Bu çeşme, tesise ait demir boruların imal edildiği Belçika’da bulunan su şirketine sipariş edilmiştir.²⁶ Çeşmenin üretim yerine dair bilgiler Fransızca olarak çeşme kaidesinin alt tarafında kabartma şeklinde yazılıdır. Çeşme kenarları pahlı dikdörtgen bir kaide şeklindedir. Bu kaide üzerinde yuvarlak ince çift sütunlara oturan, köşeleri bitkisel kabartmalarla süslenmiş sivri kemerli bir düzenleme bulunmaktadır. Bu düzenin üzerinde de sekiz köşeli bir saçak yer alır. Bu çeşme de diğer Hamidiye Çeşmesi gibi mermer bir zemin üzerine oturtulmuştur. Çeşmenin önünde akan suyun toplanması için, içerisinde gider olan mermerden yapılmış bir hazne yer almaktadır (Şekil 6).

Şekil 7:
Solda mermerden yapılmış Hamidiye Çeşmesi sağda Dökme demirden yapılmış Hamidiye Çeşmesi. (Eski İstanbul Arşivi, 2020.)

Her iki çeşmede üzerine basıldığı zaman su akıtan, sonra kendiliğinden kapanan türde musluklar bulunmaktadır. Bu musluklar da Belçika’da bulunan su şirketine sipariş edilmiştir.²⁷ Ayrıca bu çeşmelerde su içmek amacıyla çeşmelere bir zincir ile bağlanmış metal taslar kullanılmıştır.

İkinci grupta ki Hamidiye Suyu’ndan beslenen çeşmeler ise Hamidiye Suyu Tesisleri kuruluşundan önce II. Abdülhamid Han veya başka kişiler tarafından yaptırılmış ve Hamidiye Suyu hattının geçtiği yerlerde var olan çeşmelerdir. Bölgeye Hamidiye Sularının gelmesi ile çeşmeler sonradan bu şebekeye bağlanmışlardır. Hamidiye Suyu

25 Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu çeşmeden demirden yapılmış Hamidiye Çeşmesi olarak bahsedilmiştir.

26 Erkan, 2008, 32; Y.PRK.AZN.00023.00021.002.002, 30 Temmuz 1902. Osmanlı belgesinde çeşmenin Avrupa’dan getirildiğinin bilgisi bulunmaktadır.

27 Erkan, 2008, 33.

Tesisleri'nin kurulduğu ilk zamanlarda, tesisten gün içinde aktarılan su miktarı ile kamu yapıları dışında 30 kadar sokak çeşmesine su verilmiştir.²⁸ Ancak zamanla Hamidiye Suyu'ndan daha fazla yere su vermek amacıyla girişimlerde bulunulmuştur.²⁹ Bu doğrultuda kaynaklardan daha fazla su toplamak için araştırmalar yapılmış, şehir içinde keşifler yapılarak ihtiyaç duyulan tesisata ait boruların miktarı hesaplanmıştır.³⁰ Yapılan bu girişimler ile zamanla su verilen yerler ve çeşmelerin sayısı artırılmıştır.³¹ Bununla birlikte çeşmelerden her zaman su akmasını sağlamak, sızıntılar sonucu suyun ziyan olmasını önlemek amacıyla çeşmelerin tesisatlarına iyileştirmeler yapılmıştır. Bu doğrultuda çeşmelerde basıldığında su akıtan ve kendiliğinden kapanabilir türde musluklar kullanılmış, bazı çift musluklu çeşmeler tek musluklu hale getirilmiş ve çeşmelerin tesisatları sık sık kontrol edilerek zarar görenleri tamir edilmiştir.³² Ayrıca suyun ulaştığı son çeşmede suyun tazyikinden kaynaklı bir zararın oluşmasını önlenmek amacıyla çeşmelere ulaşan suyun çeşmeler arasında devirdaim yapacak şekilde tesisatları düzenlenmiştir.³³

Literatürde Hamidiye Suyu'nun dağıtıldığı yerlerin ve çeşmelerin listeleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sular Müdürü Nazım'ın 1925 yılında basılan "İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkaftan Devrolunan Sular" adlı kitabında yer almaktadır. Bu liste tesisin şehre su vermeye başladığı tarihten, kitabın yayınlandığı zamana kadar yapılan ilave ve iyileştirmeler ile çeşme sayılarının ulaştığı son noktayı göstermektedir. Söz konusu bu listeye göre Hamidiye Suyu'ndan beslenen 86 sokak çeşmesi ve kamu yapısının olduğu, Yıldız Sarayında 30, Beşiktaş Sarayı dahilinde 10 yere su verilerek toplam 126 yere su dağıtımının yapıldığı anlaşılmaktadır.³⁴ Kazım Çeçen, 1992 yılında yayınlanan "Taksim ve Hamidiye Suları" adlı eserinde Nazım'ın kitabında listelediği çeşmeleri incelemiş, araştırmayı yaptığı tarihte saraylar dışındaki çeşmelerden 25'inin bu tarihte ayakta olduğunu ve 12 tanesinin de suyunun aktığını tespit etmiştir. Yıldız Sarayı'ndaki 30 çeşmenin ise zaman içerisinde yerlerinin değiştiğini ve bu nedenle sistematik bir incelemeye tabi tutulamayacağını aktarmıştır. Ayrıca Nazım'ın listesinde yer alan 126 çeşme dışında hat üzerinde 7 çeşme daha bulunduğunu belirterek aslında Hamidiye Suyu dağıtımı yapılan yer sayının 133 olduğunu iletmiştir.³⁵ Çeçen aynı

28 Y.MTV.00243.00032.001.001 19 Nisan 1901.; Y.MTV.00280.00029.001 6 Kasım 1905.

29 Y.MTV.00280.00029.001 6 Kasım 1905. Bu belgede Nişantaşı'nda, Yeni Cami yanına bir çeşme yapılması, Almanya Sefarethanesine su verilmesi, Birinci Fıkra Alay ve Taburları askerleri için Batı kapısına bir çeşme yapılması için padişahın verdiği ferman ve bu doğrultuda yapılan çalışmaların bilgisi bulunmaktadır.

30 Y.MTV.00280.00029.002, 2 Kasım 1905. ;Y.MTV.00288.00053.001 6 Ağustos 1906.

31 Y.PRK.TNF.00007.00035.001.001, 21 Eylül 1902.; Y.MTV.00280.00029.002, 2 Kasım 1905.

32 Y.MTV.00288.00053.001, 6 Ağustos 1906.

33 Y.MTV.00243.00032.001.001 2 Mayıs 1903.; Y.MTV.00243.00032.001.001 7 Nisan 1903. Bu belgede Ortaköy ile Beşiktaş arasında inşa olunan çeşmeler ile Beşiktaş, İstabl-ı Amire, Tophane ve Aziziye Karakolu civarındaki çeşmelerde bu uygulamanın yapıldığı anlaşılmaktadır.

34 Nazım, 1925, 52-55.

35 Çeçen, 1992, 173.

çalışmasında İSKİ 'de bulunan bir liste daha olduğunu, bu listenin Nazım'ın kitabında verilen listeden sonraki durumu gösterdiğini aktarmıştır. Nazımın listesi ile benzerlikler olan bu liste iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Hamidiye Suyu'ndan beslenen 44 tane sokak çeşmesi bulunmaktadır. K. Çeçen yaptığı incelemede bu çeşmelerden 22 tanesinin korunduğunu bunlardan 12 tanesinin de suyunun aktığını tespit etmiştir. Listenin ikinci kısmında ise Hamidiye Suyu ile beslenen 43 tane kamu kurumu gösterilmektedir. Çeçen' in yaptığı araştırmada bu yerlerden 8 tanesine su verilmeye devam edildiğini aktarmıştır.³⁶ K. Çeçen, kitabında son olarak 1935 yılında İsmail Remzi tarafından hazırlanan Hamidiye Sularına ait bir ishele hattı planı üzerinde gösterilen çeşmeleri de değerlendirmiştir. Her iki liste ile benzerlikleri olan bu plan üzerinde gösterilen 45 çeşmeden ise 29 tanesi korunmuştur.³⁷

Yapılan literatür ve arşiv araştırması ile Hamidiye Sularına ait ishale hattı üzerinde yer alan çeşmeler ile su dağıtımı yapılan yerlerin zamanla değişikliğe uğradığı anlaşılmıştır. Tesise ait bazı çeşmeler ile Hamidiye Suyu verilen yerler kaybolmuş, bazı çeşmelerin yerleri değiştirilmiş, ayrıca yeni çeşmeler inşa edilmiştir. K. Çeçen 1992 yılında basılan kitabı için yaptığı araştırmada Hamidiye Suyu Tesislerine ait çeşmelerden korunmuş olanları tespit etmiştir. Ancak bu kitapta belirtilen durumun üzerinden 27 yıl geçmiştir. Bugün bir metropol olan İstanbul hızla büyümekte, bu hızlı gelişim kente ait kültür mirası üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Sosyal ve kültürel hayattaki değişimle beraber günlük yaşamdaki işlevlerini kaybeden çeşmeler, çevreleri ile olan ilişkilerini gitgide yitirmiş olup olumsuz çevresel etmenler, bilinçsiz kullanım, hatalı onarım gibi yıpratıcı koşullardan kaynaklı bozulma süreçleri içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle söz konusu çeşmelerin günümüz durumlarının araştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Hamidiye Çeşmeleri'ne ait güncel durumu tespit etmek amacıyla araştırmanın bu kısmı iki aşamadan oluşturulmuştur. İlk aşamada; Yıldız Sarayı ile Dolmabahçe Sarayı içerisinde bulunan Hamidiye Çeşmeleri araştırılmıştır. İkinci aşamada ise; Hamidiye İshale Hattı üzerindeki sokak çeşmeleri ile Hamidiye Sularının ulaştırıldığı kamu yapılarındaki çeşmeler incelenmiştir.

3.5.1. Yıldız ve Dolmabahçe Saraylarındaki Çeşmeler

Hamidiye Suyu Tesisleri'nin yapılmasındaki önemli nedenlerden birisi de Yıldız Sarayı'na kaliteli içme suyu sağlamaktır. Sular Müdürü Nazım'ın 1925 yılında basılan "İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkaftan Devrolunan Sular" adlı kitabındaki listede, Hamidiye Suyu'nun Yıldız Sarayı'nda 30 yere ulaştırıldığının bilgisi verilmektedir.³⁸ K. Çeçen 1992 yılında yayımlanan "Taksim ve Hamidiye Suları" adlı kitabında Nazım'ın listesini değerlendirmiş ve Yıldız Sarayı'ndaki çeşmelerin, zaman içerisinde yerlerinin değişmesi nedeniyle, sistematik bir incelemeye tabi tutulamayacağını belirtmiştir.³⁹ 2011

36 Çeçen, 1992, 172-173.

37 Çeçen, 1992, 197.

38 Nazım, 1925, 52-55.

39 Çeçen, 1992, 189.

yılında hazırlanan “Yıldız Sarayı (Yıldız Teknik Üniversitesi) Bahçesindeki Çeşmeler: Belgeleme ve Koruma Önerileri” adlı yüksek lisans tezi kapsamında saray içinde yer alan çeşmeler incelenmiştir.⁴⁰ Yapılan çalışma göstermiştir ki Hamidiye Sularının gelişi ile saray içindeki mevcut çeşmeler bu hatta bağlanmış ve ayrıca yeni çeşmeler de inşa edilmiştir. Günümüzde saray bahçesinde farklı özelliklerde çeşmeler bulunmaktadır. Sarayda kullanılmak üzere üretilmiş olan söz konusu çeşmelerin tümünün işçilikleri özenlidir. Özgün konum ve işlevleri farklı olduğundan, birbirlerinden değişik formlara sahiptirler. İçlerinde son derece sade ve oldukça süslü olanlar bulunmaktadır.⁴¹ (Şekil 8)

Şekil 8: Solda baştan itibaren Yaveran Dairesi'nin duvarına dayalı olan ve 1903 (H1320) yılına tarihlen Hamidiye Çeşmesi, Büyük Mabeyin'in girişinde bulunan 1843 yılında yapılan çeşme, tiyatro duvarında bulunan çeşme, Hasbahçe'deki iki yapay gölün ortasındaki adacıkta bulunan 1805'te yapılmış olan III. Selim Çeşmesi.

Yıldız Sarayı'nın dış bahçesi 1940 yılında Yıldız Parkı olarak kullanıma açılmıştır ve günümüzde İstanbul Büyükşehir Belediyesi Park ve Bahçeler Müdürlüğü (Avrupa yakası) sorumluluğunda kent parkı olarak işlevini sürdürmektedir. Bugün Yıldız Parkı olarak da bilinen alanda, birçok çeşme bulunmaktadır. Ancak bu çeşmelerden birçoğu bu alanın park haline getirilmesinden sonra eklenmiştir. Park alanında günümüze ulaşan yalnızca 1 özgün çeşme bulunmaktadır (Şekil 9). Altıgen bir plana sahip bu çeşme oldukça yıpranmış durumdadır. Yıldız Parkı'nın kuzeyinde yer alan Şale Köşkü'nün bahçesinde ise Şale Köşkü'nün duvarında bulunan çeşmeden başka çeşme bulunmamaktadır.⁴²

Şekil 9: Yıldız Parkı içindeki çeşme.

40 Uğuryol, 2011.

41 Uğuryol, 2011, 152-154.

42 Uğuryol, 2011, 18.

Yıldız Sarayı'nın kuzeybatı bölümünde bulunan Yıldız Teknik Üniversitesi (YTÜ), 2017 yılına kadar Yıldız Sarayı'nın Birun ve Enderun kısımlarına ait bazı alanları ve yapıları kullanmıştır. Yıldız (Beşiktaş) Yerleşkesi eski sınırları içinde 18 adet tarihi çeşme bulunmaktadır. Çoğunun üniversite yerleşkesindeki tarihi yapılarda ve Yıldız Sarayı'nın diğer yapılarında benzerleri olan bu çeşmelerin büyük bölümü, yerleşkedeki binalarda gerçekleştirilen tadilat çalışmaları sırasında binalardan bahçeye çıkarılan çeşmeler ve farklı çeşmelerin parçalarının birleştirilmesi ile yeniden oluşturulan çeşmeler olduğu anlaşılmıştır.⁴³ Üniversite içinde yapılan araştırma sonucunda 1993 yılında çeşmelerden birkaçının Hamidiye Suyu'na, geri kalanların Terkos Suyu'na bağlı olduğu, bu tarihte Hamidiye Suyu hattında kaçaklar baş göstermesi üzerine İSKİ'nin hattı iptal ettiği öğrenilmiştir. Böylece Hamidiye Suyu hattına bağlı çeşmelerin suyu kesilmiş, fakat bazılarının kullanımı şebeke hattına bağlanarak devam ettirilmiştir.⁴⁴

YTÜ sınırları için de kalan çeşmeler 2011 yılında hazırlanan "Yıldız Sarayı (Yıldız Teknik Üniversitesi) Bahçesindeki Çeşmeler: Belgeleme ve Koruma Önerileri" adlı yüksek lisans tezi kapsamında incelenerek hangi çeşmelerin iç mekan ya da bahçe çeşmesi veya farklı çeşmelere ait parçalardan oluştuğu tespit edilmiştir (Şekil 10).⁴⁵ Ayrıca, Mart 2009 - Temmuz 2011 yılları arasında YTÜ'nün yüzüncü yıl etkinlikleri kapsamında gerçekleştirilen ve YTÜ rektörlüğünce desteklenen "Yıldız Teknik Üniversitesi Yıldız Yerleşkesi Bahçesindeki Osmanlı Çeşmelerinin Koruma ve Onarım Projesi" ile bahsi geçen 18 çeşmenin koruma ve onarım çalışmaları, Milli Saraylar ve Tarihi Yapılar Meslek Yüksek Okulu öğrencileri tarafından bağlantılı dersler ve staj çalışmaları kapsamında tamamlanmıştır.⁴⁶

Sonuç olarak günümüzde Yıldız Sarayı içinde 15 özgün bahçe çeşmenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Geçmiş yıllarda sarayın farklı kullanıcılar tarafından kullanılması sonucu çeşmeler müdahale görmüş, bazıları kaybolmuştur. Nazım'ın listesinde Yıldız Sarayında 30 yere su verildiği belirtilmiştir ama bu 30 yerden kaç tanesinin çeşme olduğu, su verilen iç mekan çeşmesi ya da havuz gibi bahçe elemanlarının olup olmadığı belirtilmediği için günümüzde tespiti yapılan çeşmelerde ne kadar bir kayıp olduğu anlaşılamamaktadır. Yalnızca Yıldız Parkı'nın kapladığı alan göz önüne alındığında bu denli geniş bir bahçede daha fazla çeşmenin bulunması gerektiği düşünülmektedir.

Sular Müdürü Nazım'ın 1925 yılında basılan "İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkaftan Devrolunan Sular" adlı kitabında, Hamidiye Suyu'nun Dolmabahçe Sarayı'nda 10 yere ulaştırıldığını belirtmiştir (Şekil 11).⁴⁷ Tıpkı Yıldız Sarayı'nda olduğu gibi Nazım'ın listesinde Dolmabahçe Sarayı'nda su verilen 10 yerden kaç tanesinin çeşme olduğu ya da su verilen iç mekan çeşmesi ve havuz olup olmadığı belirtilmediği için

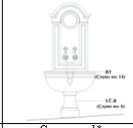

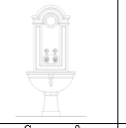
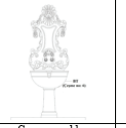

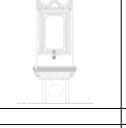
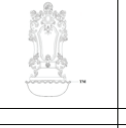
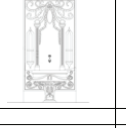
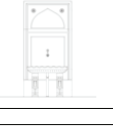
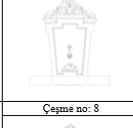
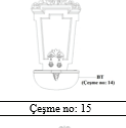

43 Uğuryol, 2011, 23.

44 Uğuryol, 2011, 25.

45 Uğuryol, 2011.

46 Uğuryol, 2015, 84.

47 Nazım, 1925, 52-55.

	Çeşme no: 2	Çeşme no: 6	Çeşme no: 10	Çeşme no: 12	Çeşme no: 13	Çeşme no: 16
İÇ MEKÂN ÇEŞMELERİ						
BAHÇE ÇEŞMELERİ						
FARKLI İÇ MEKÂN ÇEŞME PARÇALARINDAN OLUŞTURULAN ÇEŞMELER						
BAHÇE VE İÇ MEKÂN ÇEŞMELERİNE AIT PARÇALARDAN OLUŞTURULAN ÇEŞMELER						

Şekil 10: YTÜ sınırları içinde kalan çeşmelerin bütünleme çalışmaları sonrası sınıflandırılması. (Uğuryol, 2011, 154.)

günümüzde korunan çeşmelerin sayısının belirlenmesi zor olmaktadır. Korunan çeşmelerin belirlenmesindeki bir diğer zorlukta Yıldız Sarayında olduğu gibi Dolmabahçe Sarayı'ndaki çeşmelerin yerlerinde değişiklikler söz konusudur. Dönem dönem Saray bahçesine yapılan düzenlemeler sırasında bazı eski çeşmeler bahçelere eklenmiştir.

Şekil 11: Dolmabahçe Sarayı bahçesinde özgün konumlarında duran çeşmeler.

3.5.2. Saraylar Dışında Su Verilen Yerlerdeki Çeşmeler

Kazım Çeçen, 1992 yılında yayınlanan “Taksim ve Hamidiye Suları” adlı eserinde Nazım’ın kitabında bulunan Hamidiye Çeşmeleri listesi, İSKİ’den alınan bir diğer Hamidiye Çeşmeleri listesi ile İsmail Remzi tarafından hazırlanan Hamidiye Sularına ait bir işlele hattı planı üzerinde gösterilen çeşmelerden hangilerinin korunduğunu tespit etmiştir. Her iki liste ile işlele planı üzerinde gösterilen çeşmeler birleştirildiğinde toplam 38 adet çeşmenin korunduğu anlaşılmaktadır. Aradan geçen 27 yıl içinde oluşan değişiklikleri tespit etmek amacıyla yapılan alan çalışması sonucunda da günümüzde 38 çeşmeden 9 tanesinin kaybolduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸ İshale hattının incelenmesi ile ayrıca Çeçen’in araştırmaları sonucunda yerinde olmadığını söylediği iki çeşmenin de korunduğu anlaşılmıştır. Bu çeşmeler Sular Müdürü Nazım’a ait listede Galatasaray Lisesi bahçesinde ve Şeh Zafir Efendi Tekkesi bahçesinde bulunduğu gösterilen çeşmelerdir.

Kaybolan çeşmelerden Esentepe Cami altındaki çeşme ile Erdoğan Özkardeşler Sokağı’ndaki çeşme mahalle sakinleri tarafından özgün olanlar zarar gördüğü için yenilenen çeşmelerdir ve yenileme sonrası hiçbir tarihi özellikleri kalmamıştır. Balmumcu Su Deposu’nun üst tarafındaki çeşme, Dikilitaş Hoca Çeşmesi, Dikilitaş Cami karşısındaki çeşme, Darphane arkasındaki çeşme, Cendere binası önündeki çeşme ve Mecidiyeköy Cami önündeki çeşme ise semt sakinleri tarafından hayrat amacıyla Hamidiye Suyu Hattı’ndan su alacak şekilde yaptırılmış çeşmelerdir. Söz konusu bu çeşmeler zaman içinde bölgede yapılan imar faaliyetleri sırasında kaldırılmıştır. Ancak yine mahalle sakinleri tarafından yaptırıldığı anlaşılan Dikilitaş Hora Sokağı’ndaki çeşme günümüze ulaşmıştır.

48 Çeçen’in 1992 yılında yayınlanan “Taksim ve Hamidiye Suları” adlı kitabında korunduklarını tespit ettiği çeşmeler ve bu çeşmelerin günümüz durumunu şu şekildedir: Esentepe Cami altındaki çeşme (Yok), Balmumcu Su Deposu’nun üst tarafındaki çeşme (Yok), Erdoğan Özkardeşler Sokağı’ndaki çeşme (Yok), Dikilitaş’taki Hoca Çeşmesi (Yok), Dikilitaş Cami Karşısındaki çeşme (Yok), Darphane arkasındaki Çeşme (Yok), Cendere binası önündeki çeşme (Yok), Dikilitaş Hora Sokağı’ndaki çeşme (Var), Zincirlikuyu Yazarlar Sokağı’ndaki Hamidiye Çeşmesi (Yok), Harbiye Askeri Müze içerisindeki çeşme (Var), Harbiye Askeri Müzesi bahçesindeki çeşme (Var), Alman Konsoloslugu girişindeki çeşme (Var), Darphane bahçesindeki Çeşme (Var), Abdülhamid Çeşmesi (Ertuğrul sitesi içinde) (Var), Yıldız Cami bahçesindeki Hamidiye Çeşmesi (Var), Orhaniye Kışlasındaki Hamidiye Çeşmesi (Var), Yahya Efendi Dergâhındaki çeşme (Var), Yahya Efendi Dergâhı altındaki çeşme (Var), Akaretler Valide Çeşme (Var), Kuruçeşme Cami önündeki çeşme (Var), Bahriye’de havuz dâhilinde (Deniz Müzesi) (Var), Yıldız da Jandarma Mektebi’ndeki çeşme (Var), İhlamur Kasrındaki Çeşme (Var), II. Abdülhamid Çeşmesi (Var), Firuzaga Cami önündeki çeşme (Var), Ortaköy Camii Meydanı’ndaki Hamidiye Çeşmesi (Var), Galatasaray Lisesi duvarı önündeki çeşme (Var), Sait Bey Çeşmesi (Teşvikiye Cami altında) (Var), Yıldız Posta- Yıldız Caddelerinin Kesiştiği Yerdeki Çeşme (Var), Şehit Kazım Sokağı- Selamlık Caddesi’nin Kesiştiği yerdeki çeşme (Var), Eğriçınar Sokağı-Asariye caddesi’nin kesiştiği yerdeki çeşme (Var), Şeyh Zafir Efendi Teknesi’ndeki çeşme (Var), Kasımpaşa’da Hamidiye Çeşmesi (Var), Kasımpaşa’da Mahmud Ağa Mezarlığı yanı (1305 tarihli çeşme olabilir), Jandarma Kışlası altındaki çeşme, Teşvikiye Caddesi’nde cami duvarında kitabesiz çeşme (Var), Arab Cami’nde (mevcut çeşmelerden biri olabilir), Mecidiyeköy cami önündeki çeşme (Yok).

Zincirlikuyu Yazarlar Sokağı'ndaki çeşme günümüze ulaşmamıştır. Daha önce yapılan araştırmalar da yer alan fotoğraflardan Yazarlar Sokak'ta bulunan çeşmenin mermerden yapılmış bir Hamidiye Çeşmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Harbiye Askeri Müze içerisindeki çeşme, Harbiye Askeri Müzesi bahçesindeki çeşme, Alman Konsolosluğu girişindeki çeşme, Darphane bahçesindeki çeşme, Abdülhamid Çeşmesi (Ertuğrul sitesi içinde), Yıldız Cami bahçesindeki Hamidiye Çeşmesi, Orhaniye Kışlasındaki Hamidiye Çeşmesi, Yahya Efendi Dergâhı'ndaki çeşme, Yahya Efendi Dergâhı altındaki çeşme, Akaretler Valide Çeşme, Kuruçeşme Cami önündeki çeşme, Bahriye'de havuz dâhilindeki çeşme (Deniz Müzesinde), Yıldız'da Jandarma Mektebi'ndeki çeşme (dikim evinde), İhlamur Kasrı'ndaki çeşme malzeme ve tasarım özellikleri ile korunmuş olarak günümüze ulaşmış çeşmelerdir (Şekil 12). Sadece bu çeşmelerin bazılarında hafif kirlilik ve yosun oluşumu gibi basit temizlik gerektiren koruma sorunları görülmektedir.

Özgün halinde Nusretiye Cami önünde bulunan II. Abdülhamid çeşmesi⁴⁹ 1957 yılında Maçka'ya taşınmıştır (Şekil 13). Yakın bir zamanda koruma ve onarım çalışmaları yapılan çeşme iyi durumdadır ancak suyu akmamaktadır.

Firuzğa Cami önündeki çeşme, Ortaköy Cami Meydanı'ndaki Hamidiye Çeşmesi, Galatasaray Lisesi duvarındaki çeşme, Sait Bey Çeşmesi (Teşvikiye Cami altında), Yıldız Posta-Yıldız Caddelerinin kesiştiği yerdeki çeşme, Şehit Kazım Sokağı- Selamlık Caddesi'nin kesiştiği yerdeki çeşme, Eğriçinar Sokağı-Asariye Caddesi'nin kesiştiği yerdeki çeşme, Şeyh Zafir Efendi Teknesi'ndeki çeşme, Kasımpaşa'da Hamidiye Çeşmesi, Kasımpaşa'da Mahmud Ağa Mezarlığı yanındaki çeşme, Jandarma Kışlası altındaki çeşme, Teşvikiye Caddesi'nde cami duvarındaki kitabesiz çeşme ile Arap Cami'nde olan çeşme (mevcut çeşmelerden biri olabilir) çevresel etmenler, hatalı onarım ve bakımsızlıktan kaynaklı belirli bozulmalara sahiptirler.

Kirlilik, çatlak, parça kaybı, pas oluşumu ve çeşitli yüzey yıpranma türleri çeşmelerde yaygın görülen koruma sorunlarıdır. Çeşmelerin çoğunluğu yağmur suyu ile yıkandıklarından ve bazı çeşmelerde de zaman zaman temizlik çalışmaları yapıldığından çok yoğun kir birikimleri olmamakla beraber sadece bazı çeşmelerin süslemeleri gibi girintili kısımlarında siyah kabuk oluşumları gözlenmiştir. Ancak uzun yıllar koruma ve onarım çalışmalarının yoksun kalan ve konumu itibariyle yağmur suyu ile yıkanamayan Galatasaray Lisesi duvarında bulunan Hamidiye Çeşmesi'nde yoğun bir kirlilik söz konusudur ve bu durum form kaybına yol açabilecek form yumuşamalarına sebep olmuştur (Şekil 14).

Çeşmelerde görülen yüzey yıpranma tipleri göz önünde alındığında da, şekerlenme biçiminde ortaya çıkan ayrışmalar mermerden imal edilmiş bütün çeşmelerde bir sorun olarak bulunmaktadır. Çeşmelerdeki önemli bir diğer sorun da, görsel açıdan uygun

49 Çeşme planı için bk. Pilehvarian, Urfalıoğlu ve Yazıcıoğlu 2000, 203.

Şekil 12: Solda Hamidiye Camii içindeki çeşme, ortada Yahya Efendi Dergahı altındaki çeşme, sağda Ertuğrul Sitesi içindeki II. Abdülhamid Çeşmesi.

Şekil 13: II. Abdülhamid Çeşmesi. Solda: Nusretiye Camii önünde özgün yerinde iken (Eski İstanbul Arşivi, 2020); sağda: Maçka Parkı taşındıktan sonraki halini.

Şekil 14: Solda Galatasaray Lisesi duvarındaki çeşme, ortada Eğriçınar Sokağı-Asariye caddesi'nin kesiştiği yerdeki çeşme, sağda Şeyh Zafır Efendi Tekkesinde'ki çeşme.

olmamasının yanı sıra, tuz üretmesi ve ısıl genleşme katsayısının farklı olmasından ötürü mermere zarar veren çimento bağlayıcı harç, sıvaların onarım ve bütünleme maksadıyla kullanılmış olmasıdır. Bu tür yanlış malzeme ve kötü işçilikle yapılan hatalı onarımlar sonucunda çeşmelerin bir kısmı özgün görünüm ve detaylarını yitirmişlerdir (Şekil 15).

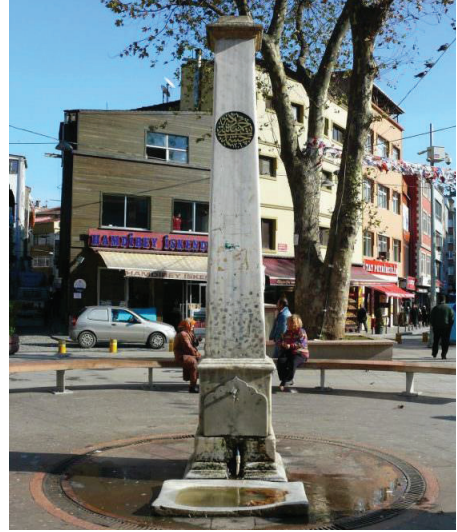

Şekil 15: Yıldız Posta- Yıldız Caddelerinin kesiştiği yerdeki çeşme.

Bütün çeşmelerin özgün muslukları kaybolmuştur. Bunların yerleri ya boş bırakılmış ya da buralara günümüz muslukları takılmıştır. Musluklar dışında bazı çeşmelerin parçaları da günümüze ulaşamamıştır. Dökme demirden yapılan bazı Hamidiye Çeşmelerinin üzerinde yer alan alemler ile musluktan akan suyun giderde toplanmasını sağlayan mermer hazneleri günümüze ulaşamamıştır. Mermerden yapılan bazı çeşmelerin ise kurnası ve/veya ayakları kaybolmuştur. Günümüzde bu kayıp parçaların yerleri boş kalmış ya da bu kayıp parçalar yerine farklı form ve malzeme özelliklerine sahip yeni parçalar eklenmiştir (Şekil 16,17).

Yapılan araştırmalar sonucunda Çeçen'in tespitleri sırasında olmadığını söylediği iki çeşmenin özgün konumlarında durdukları tespit edilmiştir. Bu çeşmelerden ilki Galatasaray Lisesi bahçesinde dökme demirden yapılan Hamidiye Çeşmesi'dir. Günümüzde koruma ve onarım çalışmaları yapılmış olan çeşmenin tüm özgün parçaları üzerinde durmaktadır.⁵⁰ İkinci çeşme de Şeyh Zafır Efendi Tekkesi Bahçesinde bulunan II. Abdülhamid Çeşmesi'dir. Bu çeşmenin de koruma onarım çalışmaları yapılmıştır. Ancak çeşmeye ait eski fotoğraflar değerlendirildiğinde çeşme kitabelerinin, silme ve plastırlarının günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır.

50 Bu çeşme parçalarından birisi eskiden Hamidiye Çeşmelerinde kullanılan sifon musluklara ait bir parçadır. Bu musluk parçası Hamidiye Çeşmeleri üzerinde bulunan tek özgün örnek olması bakımından önemlidir

Şekil 16: Kasımpaşa Kızılay Meydanı'ndaki Hamidiye Çeşmesi'nin soldaki eski haline göre (Eski İstanbul Arşivi, 2020), hem kurnası hem de çeşme üstünde yer alan vazosunun günümüze ulaşamadığı anlaşılmaktadır (Cangül, 2020).

Şekil 17: Solda Ortaköy'de bulunan dökme demirden üretilen Hamidiye Çeşmesi'nin 1940'lı yıllardaki hali (Eski İstanbul Arşivi, 2020), Sağda: Aynı çeşmenin Ortaköy Meydanında günümüz görünümü. Çeşmenin önünde bulunan mermer haznesi ve çeşmenin oturduğu mermer kaide günümüze ulaşamamıştır.

3.6. Kayıp Çeşmeler ve İshale Hattı Dışına Taşınan Çeşmeler

İstanbul'u gösteren eski fotoğraflardan Hamidiye Suyu ishale hattının geçtiği bölgelerin araştırılması ve Hamidiye Çeşmelerinin yerlerini gösteren listeler ile desteklenmesi ile günümüze ulaşamayan bazı Hamidiye Çeşmelerine ait bilgilere ulaşmak mümkündür.

Sular Müdürü Nazım tarafından hazırlanan liste, İSKİ arşivinde bulunan liste ve İsmail Remzi tarafından hazırlanan plan üzerinde Şişli Etfal Hastanesi önünde bulunduğu bilgisi olan ama günümüze ulaşamayan çeşmenin, eski bir fotoğraf aracılığıyla hastanenin girişinde yer alan dökme demirden üretilmiş bir çeşme olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 18). Nazım'a ait listede 1 adet Nişantaşı'nda Hayrettin Paşa köşesinde durduğu belirtilen çeşmenin de eski bir fotoğrafı aracılığı ile⁵¹ mermerden imal edilen bir Hamidiye Çeşmesi olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 18).

Hamidiye Sularının verildiği bölgelerden biri de Beyoğlu'dur. Günümüzde Beyoğlu'nda Galatasaray Lisesi'nin bahçesinde duran bir çeşme ile Galatasaray Lisesine ait bahçe duvarında bulunan bir diğer çeşmeden başka çeşme kalmamıştır. Sular Müdürü Nazım listesinde Almanya Sefareti'ne karşı bir çeşmenin olduğunun bilgisi bulunmaktadır. Bu çeşmenin görüldüğü iki eski fotoğraf aracılığıyla çeşmenin kendine ait bir destek duvarı ile duran mermerden imal edilen bir Hamidiye Çeşmesi olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 19).

Galip Dede Caddesi'ni gösteren eski bir fotoğraf ile 1950'li yıllara tarihlenen bir diğer fotoğrafta mermerden imal edilmiş bir Hamidiye Çeşmesi görülmektedir (Şekil 20). Sular Müdürü Nazım'ın listesinde bu çeşme Yüksek Kaldırım'da mezarlık yanında bulunan çeşme olarak gösterilmiştir. İsmail Remzi tarafından hazırlanan plan üzerinde ise bu çeşme Tünel-Yüksek Kaldırım'daki çeşme olarak kayıtlıdır. 1950'li yılları gösteren fotoğraftan mezarlık duvarında bulunan çeşmenin kurnasının kırık olduğu anlaşılmaktadır. Ancak günümüze ne çeşme ne de mezarlık ulaşamamıştır.

Yapılan araştırmalar sırasında geçmiş yıllarda mermerden yapılan iki adet Hamidiye Çeşmesi ile iki adet dökme demirden yapılmış Hamidiye Çeşmesi'nin Hamidiye Sularına ait ishale hattı dışındaki semtlere taşındığı anlaşılmaktadır. Mermer çeşmelerden biri Avcılar'da İstasyon Caddesine taşınmıştır, diğeri ise Sarıyer'de iskele karşısındadır (Şekil 21).

Avcılar'da İstasyon Caddesi'ne taşınmış olan çeşme, günümüzde Hamidiye Çeşmesi olarak bilinmektedir. Ancak Sarıyer'e taşınan çeşme, Ali Bey Çeşmesi olarak anılmaktadır. Aslında Ali Bey Çeşmesi eskiden Büyükdere Vapur iskelesinin karşısında yer alan Türk Klasik Mimari Üslubunda bir çeşmedir. Çeşme 1943 yılında biraz geriye alınırken zarar görmüş bu nedenle yerine başka bir çeşme yerleştirilmiştir.

51 Osmanlı Dönemine ait eski fotoğraf albümlerinde mermerden yapılmış bazı Hamidiye Çeşmelerinin açılış fotoğrafları bulunmaktadır.

Şekil 18: Sağda Şişli Etfal Hastanesi önünde duran çeşme, Solda Nişantaşındaki Hamidiye Çeşmesi (Eski İstanbul Arşivi, 2020).

Şekil 19: Alman Konsolosluğu önünde bulunan Hamidiye Çeşmesi (Eski İstanbul Arşivi, 2020).

Şekil 20: Hamidiye Çeşmesi 1910 yılı (Şirin, 2020), sağda aynı çeşmenin 1950'li yıllardaki hali (Eski İstanbul Arşivi, 2020).

Şekil 21:

Solda Avcılar İstasyon Caddesine taşınan Hamidiye Çeşmesi (Cangül, 2020), Sağda 1945-50 li yıllara tarihlenen bir fotoğrafta Ali Bey Çeşmesi (Eski İstanbul Arşivi, 2020).

Eski kaynaklardaki kayıtlara göre orijinal çeşmenin eski harfler ile yazılı iki satırlık kitabesi bulunmaktadır.⁵² Taşınan Hamidiye Çeşmesinin ayna taşının üzerinde yer alan Abdülhamid Tuğrası ile Hamidiye Çeşmesi yazısı silinmiştir yerine Türkçe ile yazılmış Ali Baba Suyu ibaresi yer almaktadır.

Dökme demirden yapılmış olan çeşmeler ise günümüzde Kadıköy ilçesinde bulunmaktadır. Kayışdağı Suyu Çeşmesi olarak bilinen çeşmelerden biri Göztepe’de Tütüncü Mehmet Caddesi ile Fahrettin Kerim Gökay Caddesi’nin birleştiği yerde (Şekil 22), diğer çeşme ise Sahrayıcedit Mahallesi Sinan Sokak’ta yer almaktadır. Kayışdağı Suyu’nun Kadıköy’e getirilmesine 1926 yılında karar verilmiş, 1930 yılında tamamlanan ishale ile İçerenköy, Sahrayıcedit, Erenköy, Göztepe, Kuyubaşı Bostancı ve Kadıköye su vermeye başlanmıştır.⁵³ Kayışdağı Sularına ait ishele hattının Hamidiye Sularına ait ishale hattından daha sonraki bir tarihte yapılmış olması nedeniyle Kayışdağı Sularının Kadıköy’e getirilmesi esnasında çeşitli sebeplerle özgün yerlerinden alınan ya da atıl vaziyette bulunan Hamidiye Sularına ait çeşmelerin su temini içi kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu çeşmelerin süsleme ve biçim özellikleri incelendiğinde dökme demirden yapılmış Hamidiye Çeşmeleri ile bire bir aynı özellikte oldukları, çeşmelerin kaidelerinde de tıpkı diğer çeşmelerdeki gibi Fransızca yazılmış üretici bilgisinin yer aldığı tespit edilmiştir.⁵⁴

52 Egemen, 1993, 115.

53 Hut, 2011, 651.

54 Çeşmelerin form özellikleri kopya olamayacak kadar detaylı ve zenginlidir. Dökme demirden yapılan Hamidiye Çeşmelerinde çeşme için iki delik bulunmaktadır. Biri suyun aktığı yerde diğeri de basma düzeneğine denk gelen yerdedir. Bu çeşmelerdeki muslukların kaybolması üzerine çeşmelere klasik bir musluk takılmış basma düzeneğine ait noktada bulunan delik ise bir kartuş ile kapatılmıştır. Özgün yerinde duran dökme demirden yapılmış Hamidiye Çeşmeleri için geçerli olan bu durum söz konusu bu çeşmeler için de geçerlidir.

SONUÇ

20. Yüzyıl Başlarında inşa edilen Hamidiye Suyu Tesisleri ile İstanbul'a ilk kez basınçlı su verilmiştir. Kültür ve endüstri mirasımızın önemli yapıları Hamidiye Sularına ait tesisler; su maslakları, Cendere Pompa İstasyonu, Hamidiye Su Terazisi, Balmumcu Su Deposu ve yüzü aşkın sayıda çeşmelerdir. Fakat önemli bir kültür mirası olan Hamidiye Suyu Tesislerine ait bazı yapılar ile çeşmelerin birçoğu günümüzde korunamamıştır. Suyun toplandığı haznelerin bir kısmı günümüze ulaşmıştır ama yapılar ve tesisatları eskidiği için kullanılmamaktadırlar. Cendere Pompa İstasyonu'nun restorasyonu yapılmış, müze olarak hizmet vermesine yönelik izinleri alınmış ve projesi yapılmış olmasına rağmen bu fikir hayata geçememiştir. Balmumcu'da bulunan su deposu yıkılmış, yerine çok katlı bir yapı yapılmıştır. Levent'te bulunan su terazisi bakımsız kalmıştır. Hamidiye Suyu Tesislerine ait önemli yapı gurubunu oluşturan çeşmelerin ise çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Hamidiye Çeşmelerinden Yıldız ve Dolmabahçe sarayındaki çeşmelerin bir kısmı korunmuş olmasına rağmen zaman zaman yapılan müdahaleler ile yerleri değişen çeşmelerin olduğu anlaşılmıştır. Hamidiye Suyu Tesisleri ile hem Yıldız Sarayı, hem de şehre kaliteli içme suyu sağlanmıştır. Bu suyun halka ulaşmasını sağlamak amacıyla II. Abdülhamid birçok çeşme inşa ettirmiştir. İşçilikleri son derece özenli olan bu çeşmelerden bazıları biçim özellikleri ve malzemesiyle Hamidiye Suları ile özdeşleşmişlerdir. Yapılan çalışma göstermiştir ki en büyük kayıp sokak çeşmelerinde olmuştur. Yapılan tespitler 31 tane Hamidiye Çeşmesinin günümüze ulaştığını göstermiştir. Bu çeşmelerden 16 tanesinde koruma ve onarım çalışmaları yapılmış, çalışmalar sonrasında da çeşmeler şebeke suyuna bağlanarak hizmet vermesi sağlanmıştır. Diğerlerinin ise tahrip olan tesisatlarının yenilenmemesi sonucunda suyu kesilmiş, uzun yıllar bakımsız kalarak ayna taşları ya da hazneleri kırılmış, hava kirliliğinden kaynaklı yüzeylerinde birikimler oluşmuş, kötü onarımlar sonucu çeşme parçalarının form özellikleri değişmiş ve biyolojik oluşumlardan kaynaklı zarar görerek tahrip olmuşlardır.

Bu çalışma ile ayrıca tarihsel süreç içinde yerleri değiştirilmiş ve günümüze ulaşamamış saraylar dışındaki bazı Hamidiye Çeşmeleri ile ilgili bilgi sağlanmıştır. İstanbul'u gösteren eski fotoğraflar değerlendirilerek ve İstanbul'da alan çalışması

Şekil 22: Göztepe'de Tütüncü Mehmet Caddesi ile Fahrettin Kerim Gökay Caddesi'nin birleştiği yerde duran dökme demir çeşme (Z dergisi, 2020)

yapılarak kayıp olan dökme demirden ve mermerden yapılmış çeşmelerin araştırılması kolaydır. Ancak diğer kayıp çeşmelerin araştırılması için detaylı inceleme gerekmektedir. Hamidiye Suyu Tesisleri kültür ve endüstri mirasımızın önemli bir yapı topluluğudur ve kaybolmaya yüz tutan bu değerli mirasın yaşatılması gerekmektedir. Bu nedenle bir proje kapsamında kaybolan diğer çeşmelerin akıbetinin araştırılması, yeri değişen çeşmelerin de özgün konumlarının belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu hususta İSKİ arşivleri ile il ve ilçe belediyeleri arşivlerinde yapılacak kapsamlı bir araştırmayla bu çalışma desteklenebilecektir.

Hamidiye Suyu Tesisleri, su yapılarının işleyişini yansıtan bir mühendislik örneği olması ayrıca mimari ve üslup açısından döneminin anlayışını yansıtmaları ile hem tarihimizin hem de kültürümüzün önemli bir eseridir. Bu nedenle günümüze ulaşan tesise ait yapıların ve çeşmelerin bütüncül bir yaklaşım ile korunması gerekmektedir. Bu amaçla tesise ait yapılar ve çeşmelerin gerekenlerinde koruma onarım çalışmaları yapılmalıdır. Yapılacak koruma ve onarım çalışmaları sırasında da çeşme ve yapılar için tarihsel araştırma yapılmalı, çeşmelerin özgün konum ve biçimleri, uğradıkları müdahaleler vb. bilgiler elde edilmelidir. Mevcut ve özgün durum araştırması sonucunda rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmalıdır. Koruma ve onarım projelerinin detaylı olarak hazırlanabilmesi için strüktürel hasarlar saptanmalı, bozulma ve malzeme analizleri yapılmalı, müdahalelerin yöntemi, malzeme özelliklerine ve bozulmaların niteliğine göre belirlenmelidir. Onarımlar esnasında da tüm çeşmelerin tesisatı yenilenmeli, dönemin çeşme musluklarına benzer bir formda yeni üretilmiş musluklar yerleştirilmelidir.

Ancak unutmamak gerekir ki Hamidiye Suyu Tesislerine ait yapılar ve çeşmeler için yapılacak olan tüm koruma uygulamaları, toplumsal bilincin oluşmaması durumunda yetersiz kalacaktır. Bu nedenle Hamidiye Suyu Tesislerine ait yapılar ve çeşmelerin su teminine ait sistemdeki yerleri, birbirleri ile olan ilişkileri, kültür varlığı olarak önemleri ve korunmalarının gerekliliği anlatılarak toplumun gereken kesiminde koruma bilinci oluşturulmalıdır. Bunların dışında ayrıca gelecekte kullanıma ve çevresel etmenlere bağlı yıpranmanın azaltılması için ise düzenli gözetim ve bakım gereklidir.

KAYNAKÇA

- Atatürk Kitaplığı (2020). Atatürk Kitaplığı İnternet Sitesi, Koleksiyonlarımız, <http://ataturkkitaligi.ibb.gov.tr/>, 10 Mart 2020.
- Cangül (2020). Hamidiye Çeşmesi <https://www.canercangul.com/> Erişim Tarihi: 5 Ekim 2019.
- Çeçen, K. (1992). İstanbul'un Vakıf Sularından Taksim ve Hamidiye Suları. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Yayınları.
- Çeçen, K. (1999). İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları. İstanbul: İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi Yayınları.
- Egemen, A. (1993). İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri. İstanbul: Arıtan Yayın Evi.
- Ertuğ, N. (2006). İstanbul tarihi çeşmeler külliyesi (Cilt 1-3). İstanbul: İSKİ Yayınevi.
- Erkan, K. (2008). *Sultan İkinci Abdülhamid Han'ın Hamidiye Menba Suları ve Çeşmeleri*. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- Eski İstanbul Arşivi (2020). <http://eski.istanbulium.net/> Erişim Tarihi: 10 Mart 2020.
- Gültaş, D. (2008). *Raimondo D'aronco: İstanbul'daki Yapılarında Cephe Biçimleniş ve Detayları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Hamidiye (2019) <https://hamidiye.istanbul/> Erişim tarihi: 5 Ekim 2019.
- Kal'a, Ahmet (Yay.yön.), vd., (2000). *19. ve 20. Yüzyılda İstanbul Suları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Karakuş, F., (2019). İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Tarihi Su Sistemleri'nin İncelenmesi, Türk Hidrolik Dergisi, 3(1) 14-29
- Kaya, N., (1998), *Cendere Su Pompa İstasyonu Restorasyon Projesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Kursun, Z., Kayserilioğlu, S., Songur, S., Ozan, D., Mazak, M., (2006). *Bâki Kente Âb-ı Bekâ Hamidiye*. İstanbul: Hamidiye Kaynak Suları A.S.
- Nazım Bey. (1925). *İstanbul Vilayeti Şehremaneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular*. İstanbul: İstanbul Şehremaneti Matbaası. (Kaynağın orijinal metni için bkz.: Millet Kütüphanesi. Ali Emiri Mtf. 626.)

- Nirven, S. N. (1946). İstanbul Suları. İstanbul: İstanbul Halk Basımevi.
- Pilehvarian, N., Urfalıoğlu, N., ve Yazıcıoğlu, L., (2000). *Osmanlı Başkenti İstanbul'da Çeşmeler*, YEM Yayınları, İstanbul
- Şirin, İ., (2020) Eski İstanbul (Old İstanbul), <https://www.pinterest.es/irfansirin/ eski-istanbulold-istanbul/> Erişim tarihi: 10 Mart 2020.
- Sönmezer, Ş., Şahin, S. (2014). Hamidiye su terazisi tarihi, mimarisi, işlevi. *BELLE TEN*, 78(282), 599-610.
- Tanışık, İ. H. (1943). İstanbul Çeşmeleri (Cilt 1-2). İstanbul: Maarif Vekilliği Antikite ve Müzeler Müdürlüğü.
- Tanyeli, G., (2010), Cendere - Hamidiye Pompa İstasyonu Restorasyonu Proje ve Uygulama Süreci, Kâgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri, İstanbul: KUDEB
- Uğuryol, D. (2011), *Yıldız Sarayı (Yıldız Teknik Üniversitesi) Bahçesindeki Çeşmeler: Belgeleme ve Koruma Önerileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi/ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
- Uğuryol, D. (2015). Yıldız Teknik Üniversitesi Bahçesindeki Çeşmelerin Özellikleri ve Koruma Çalışmaları Kapsamında Belgelemesi, *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 13, 71-89.
- Yurdakul, İ., (2010). Aziz Şehre Leziz Su Dersaadet (İstanbul) Su Şirketi (1873-1933). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Z dergisi, (2020). İstanbul'un kaynak sularından hatıralar Haluk Perk koleksiyonu içme suyu pul ve mühürleri. <https://www.zdergisi.istanbul>, 5 Ekim 2019.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı - Osmanlı Arşivi Belgeleri

Y.PRK.AZN.00022.00012.001, 25 Temmuz 1901.

Y.PRK.AZN.00023.00021.002.002, 30 Temmuz 1902.

Y.MTV.00243.00032.001.001, 19 Nisan 1901.

Y.MTV.00280.00029.001, 6 Kasım 1905.

Y.MTV.00280.00029.002, 2 Kasım 1905.

Y.MTV.00288.00053.001, 6 Ağustos 1906.

Y.PRK.TNF.00007.00035.001.001, 21 Eylül 1902.

Y.MTV.00288.00053.001, 6 Ağustos 1906.

Y.MTV.00243.00032.001.001, 2 Mayıs 1903.

Y.MTV.00243.00032.001.001, 7 Nisan 1903.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXIX, Sayı: 2 Ekim 2020

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXIX, Issue: 2 October 2020

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

TR DİZİN
ULAKBİM

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD